

Дурнов Є. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ В 50–60-ТИ РОКИ ХХ СТОРІЧЧЯ

THE ACTIVITY OF THE SOVIET ADVOCATE IN THE 50–60 YEARS OF THE 20TH CENTURY

У статті проаналізовано особливості діяльності адвокатури з надання допомоги населенню у 50–60 роки ХХ сторіччя. Зроблено наголос на розширенні права захисників у кримінальному та цивільному судочинстві, а також збільшенні можливостей для реалізації права громадян на захист.

Ключові слова: адвокатура, юридичні консультації, колегія адвокатів, підзахисний, адвокатський запит.

В статье проанализированы особенности деятельности адвокатуры по оказанию помощи населению в 50–60 годы XX века. Сделан акцент на расширении права защитников в уголовном и гражданском судопроизводстве, а также увеличении возможностей для реализации права граждан на защиту.

Ключевые слова: адвокатура, юридические консультации, коллегия адвокатов, подзащитный, адвокатский запрос.

The article analyzes the peculiarities of the advocacy activity in providing assistance to the population in the 50–60 years of the 20th century. The emphasis was placed on the expansion of the rights of defenders in criminal and civil proceedings, as well as increased opportunities for the exercise of the right of citizens to protection.

Key words: advocacy, legal advice, lawyer's board, client, lawyer's request.

Проведенню реформи адвокатури 1962 р. передували суттєві законодавчі та організаційно-функціональні зміни в країні – відбулася реформа судоустрою, були внесені зміни до кримінального, кримінально-процесуального, цивільного та цивільно-процесуальних кодексів. Не менш важливими були організаційно-структурні перетворення у системі державних органів, серед яких слід відзначити ліквідацію Міністерства юстиції та створення Юридичної комісії при Раді Міністрів, яка діяла з 1963 по 1971 рік.

Починаючи з 1 січня 1960 р. органи державного арбітражу повинні були розглядати справи, які до цього належали до компетенції судів загальної юрисдикції. Також арбітраж мав розглядати спори між усіма підприємствами не залежно від форми власності, окрім колгоспів.

За своїм змістом Положення про адвокатури УРСР 1939 р. не відповідало потребам тих часів. В результаті проведеного аналізу ефективності діяльності адвокатури того часу керівні органи Міністерства юстиції поставили перед управлінням адвокатури низку запитань, які стосувались організації діяльності колегій адвокатів. Серед першочергових проблем, які потребували вирішення, – надання дозволу адвокатам на роботу за сумісництвом в інших організаціях окрім колегій, необхідність створення фонду заробітної плати для випускників юридичних вищих навчальних закладів, направлених на роботу до адвокатури, перегляд схеми оплати юридичних консультацій, які надавались підприємствам та організаціям, налагодження стабільного забезпечення адвокатів юридичною літературою.

У Положенні 1939 р. мали місце суперечливі норми щодо організації праці адвокатів та їх

роботи за сумісництвом, оскільки відповідно до статті 13 адвокатам було заборонено суміщення адвокатської діяльності з роботою в інших організаціях чи установах. При цьому адвокати були у невигідному становищі порівняно із особами, які не були членами колегій адвокатів, але за спеціальним дозволом НКО республіки їм міг бути наданий дозвіл на виконання адвокатських функцій. Ця суперечка була виправлена у змісті Положення про адвокатури УРСР 1962 р. шляхом запровадження норми, яка чітко вказувала, що заняття адвокатською діяльністю можливо лише за умови перебування у членстві колегії, а сумісництво дозволяється на науково-педагогічних та наукових посадах.

У середині 1950-х років відбулись значні позитивні зміни у кадровому забезпеченні адвокатур фахівцями із вищою юридично освітою. В деяких регіонах кількість випускників вищих навчальних закладів, які повинні були працювати адвокатами, перевищуvalа потребу. Однак на посадах адвокатів залишалось багато висококваліфікованих працівників, які мали значний досвід з надання адвокатської допомоги, але в силу об'єктивних причин, зокрема віку, не могли здобути вищу юридичну освіту.

У Положенні 1939 р. містилось положення, відповідно до якого за сконення проступку адвокат у порядку дисциплінарного стягнення міг бути відсторонений від виконання своїх службових обов'язків на строк до шести місяців. Відповідно до статті 118 Конституції СРСР кожному громадянину гарантувалось право на працю, і тому дане положення було суперечливим, оскільки відсторонений від діяльності адвокат набував статусу безробітного і позбавлявся одного із своїх конституційних прав. У разі відсторонення від своїх функціональних

обов'язків адвокат залишався в складі колегії, але при цьому він не мав можливості займатися іншим видом діяльності. Застосування даного виду дисциплінарного стягнення призводило до заняття відстороненим адвокатом нелегальною адвокатською діяльністю на час його відсторонення. В ході проведення реформи цей вид стягнення був виключений із переліку стягнень, які могли бути застосовані до адвокатів.

У середні 1950-х років в організації діяльності адвокатури були наявні значні недоліки організаційного та матеріально-технічного забезпечення. Розсилка указів Президії Верховної Ради СРСР, постанов Ради міністрів СРСР,plenуму Верховного Суду, постатейних матеріалів до кодексів здійснювалась Міністерством юстиції лише на адресу судів та органів юстиції. Адвокати, не маючи можливості ознайомлюватися із вказаними нормативно-правовими актами, надавали юридичну допомогу на недостатньому рівні. Також роботу адвокатів ускладнював брак літератури методичного та довідкового характеру.

Серед основних недоліків у матеріальному забезпеченні було зниження рівня оплати або ж взагалі її відсутність у зв'язку із винесенням судом вирядувального вироку або відправленням справи на доопрацювання.

У квітні 1956 р. Міністерством юстиції СРСР було прийнято рішення щодо нагальної потреби в прийнятті нового нормативно-правового акта, який регламентував би порядок діяльності адвокатур в СРСР. Для цього відділом адвокатур Міністерства юстиції СРСР було доручено розробити даний документ, але після підготовки проекту положення державне керівництво прийняло рішення щодо самостійного вирішення цього питання адвокатурами союзних республік. Виконання даної вказівки було втілено в життя шляхом прийняття Верховними Радами республік Положень про адвокатури, які за своїм змістом були ідентичними [1, с. 110].

Прийняттю нового закону про адвокатури передувало його жваве обговорення на сторінках періодичних видань, при цьому з боку науковців висловлювались різноманітні думки щодо повноважень, завдань та функцій адвокатури [2, с. 55].

Інноваційним у Положенні про адвокатури УРСР від 25 вересня 1962 р. було те, що відповідно до статті 1 колегія адвокатів повинна була забезпечувати захист на стадії досудового слідства та під час розгляду справ у суді, приймати участь у заслуховуванні цивільно-правових спорів у судах та у порядку арбітражу, окрім цього на колегії покладався обов'язок щодо надання правової допомоги державним підприємствам, організаціям та громадянам.

Основні завдання колегії адвокатів були спрямовані на охорону прав та законних інтересів громадян, забезпечення дотримання вимог законодавства та участь у здійсненні правосуддя. Адвокатська діяльність проводилася в декількох напрямах, серед яких основними були надання консультивативних послуг у сфері правового забезпечення, участь у судовому розгляді кримінальних та цивільних справ.

Розглядаючи питання функцій адвокатів, слід приєднатися до думки О.Д. Бойкова, який виділяв такі функції адвокатури: а) виявлення обставин, що виправдують обвинувачуваного, пом'якшують кримінальну відповідальність та виключають розгляд справи; б) надання обвинувачуваному іншої юридичної допомоги; в) виявлення випадків порушення норм права, що порушують інтереси обвинувачуваного; г) виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину або визначили несприятливе формування особистості обвинувачуваного, оскільки це не суперечить інтересам обвинувачуваного; д) сприяння здійсненню завдання попередження злочинів, правового виховання громадян [3, с. 8].

Звертає на себе увагу той факт, що у ст. 1 були закріплені повноваження адвоката стосовно участі на попередньому слідстві. Велике значення цієї процесуальної гарантії безперечно. Вона є передумовою для реального і найбільш ефективного використання обвинувачуваним своїх процесуальних прав, умовою всеобщого і об'єктивного розслідування кримінальної справи. Однак процесуальне законодавство мало важливе застереження, обмежуючи це право адвоката. Захисник допускався до участі в справі з моменту оголошення обвинувачуваному про закінчення попереднього слідства і пред'явлення йому для ознайомлення всієї справи, тобто тоді, коли його участь вже була не потрібна. Адвокат фактично вивчав матеріали справи в основному для того, щоб ефективніше вести захист у суді. Правом подання доказів на даній стадії адвокати користувалися рідко, залишаючи його для використання в суді [4, с. 66].

Лише до справ про злочини неповнолітніх і осіб, які внаслідок певних проблем зі здоров'ям не могли самостійно здійснювати право на захист, захисник допускався з моменту пред'явлення обвинувачення. Однак у пресі вже зуваля пропозиції про надання можливості мати захисника на даній стадії з моменту пред'явлення обвинувачення по всім без винятку справам, що закономірно підвищувало б якість проведення слідства.

У пресі того часу в цілому відзначаються позитивні результати допуску адвоката на стадію попереднього слідства, хоча на початку були наявні деякі недоліки [5].

У 1965 р. участь адвокатів на попередньому слідстві характеризується стійкою тенденцією зростання. Біля третини справ проводилося по призначенню слідчого. Це свідчить про підвищення популярності цього виду правової допомоги і позитивної ролі адвоката [6, с. 125].

Однак тут є й негативні моменти. О.Д. Бойків, оцінюючи значення окремих фактів, що впливають на ефективність захисту на стадії слідства, відзначає, що, вступаючи в процес із моменту пред'явлення обвинувачення, захисник у більшості випадків практично не брав участь у слідчих діях, у тому числі і через те, що найчастіше по справах, де він міг брати участь, слідчі в один день закінчували розслідування і висували обвинувачення, позбавляючи захисника даного права. Клопотання складалися без глибокого

мотивування; в 50% – це усні клопотання, які оформлювались слідчим у вигляді короткого запису в протоколі. Часто адвокати обмежувалися підтримкою клопотань обвинувачуваних, не проявляючи власної ініціативи у виявленні недоліків слідства. Крім того, здійснення захисником права бути присутнім при проведенні слідчих дій, виконуваних по клопотаннях, не гарантувалося, оскільки його здійснення законодавець поставив у залежність від розсуду слідчого. Слід зазначити, що правила оплати праці адвокатів передбачали більш низький розмір оплати праці адвоката за участь у слідстві, ніж у суді. Також практика показала і недостатню участь адвоката на стадії передачі обвинуваченого суду.

Поступово включаючись у роботу на стадії слідства, адвокатура водночас виявляла недоліки норм кримінально-процесуального законодавства. Таким чином адвокати брали участь в удосконалуванні закону і підвищенні якості розслідування злочинів. Зокрема, у законі, що діяв у 1962 р., не були встановлені строки розгляду клопотань обвинувачуваних і захисників, заявлених у ході попереднього слідства, і строки оскарження винесених по цих клопотаннях постанов. Часом складалося таке положення, згідно з яким до моменту одержання адвокатом постанови по кримінальній справі вже перебувала в суді, і скарга слідчого на відмову в задоволенні клопотань, по суті, мала безпредметний характер.

Слід зауважити, що починаючи з 1960-х років на державному рівні було активізовано діяльність адвокатів у сфері надання юридичних консультацій. На виконання вимог Положення 1962 р. адвокат мав надавати консультації з правових питань громадянам, державним установам, підприємствам. Особливістю надання юридичних консультацій колгоспам та радгоспам було те, що вони мали надаватися безкоштовно. В результаті проведених у державі реформи щодо змін системи господарювання була дещо змінена роль адвокатів, що призвело до зниження рівня ефективності їх діяльності стосовно виконання функцій захисника у судовому процесі.

Новим напрямом адвокатської діяльності стало вивчення й узагальнення причин злочинних проявів та інших порушень законності на підставі наявних у колегії матеріалів, за результатами яких вносилися відповідні пропозиції у державні й громадські організації. Адвокати повинні були з'ясовувати три основні групи факторів: несприятливі обставини, що породили в особистості антizаконні й антигромадські погляди і відповідну поведінку; ситуацію, що викликала рішучість зробити суспільно небезпечне діяння; конкретні умови, що сприяли настанню злочинного результату. За результатами даної роботи адвокатами пропонувалося, наприклад, підсилити виховну роботу серед молоді, усувати порушення правил зберігання і обліку матеріальних цінностей на підприємствах і в організаціях, відзначався неправильний підбір матеріально відповідальних осіб, відсутність належного контролю з боку вищестоячих організацій. На основі цієї роботи наприкінці 1966 р. була розроблена методична допомога «Робота адво-

катів по попередженню правопорушень». Серед форм, які застосовувались під час роботи з умовно-засудженими з метою попередження ними нових злочинів, слід відзначити проведення профілактичних бесід щодо неухильного виконання вимог законодавства. Якщо на то була потреба, адвокатури могли сприяти працевлаштуванню деяких осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Причиною появи нової функції адвокатури стало висунуте в 1966 р. на ХХІІ з'їзді КПРС завдання ліквідації злочинності і усунення всіх причин, що її породжують. У здійсненні цього завдання повинні були брати участь всі державні органи, громадські організації, суспільство загалом. Ця діяльність отримала широке розповсюдження в адвокатурах. Так, тільки в 1971 р. колегії адвокатів внесли в керівні організації понад дві тисячі пропозицій, спрямованих на викорінювання причин злочинності.

Уперше було закріплене право адвокатського запиту – через юридичну консультацію адвокат мав право запросити в державних і громадських організацій довідки, характеристики й інші документи, пов'язані з наданням їм юридичної допомоги.

Як і раніше, адвокатура у великому обсязі здійснювала пропаганду радянського права, що реалізовувалася за допомогою читання лекцій, проведення вечорів питань і відповідей на підприємствах і в навчальних закладах, організації юрконсультацій на громадських засадах, що надавали кваліфіковану допомогу безкоштовно, проводилася роз'яснювальна робота адвокатів на закличних і приписних пунктах. Така робота здійснювалася і у вигляді зустрічей адвокатів з колишніми підзахисними, засудженими до умової міри покарання або віправних робіт, у тому числі неповнолітніми.

Методична робота колегій адвокатів була також спрямована і на підвищення ділової кваліфікації адвокатів. Так, президії деяких колегій раз на півріччя видавали інформаційно-методичний збірник, у якому містилися розробки з актуальних питань методики ведення консультаційної роботи, судових справ, практики роботи юрисконсультів, пропаганди правових знань, зразки правових документів, кращі захисні промови адвокатів тощо. Такі збірники розсилалися в юрконсультації, де використовувалися в практичній діяльності.

Слідом за процесуальним законодавством Положення встановило найважливіший обов'язок адвоката – використовувати всі зазначені в законі засоби і способи захисту прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і колгоспів, що звернулися до нього за юридичною допомогою; дотримуватись адвокатської таємниці та заборони на допит в якості свідка по обставинах, що стали відомими у зв'язку з виконанням обов'язків захисника.

Адвокат був самостійним суб'єктом процесуальних обов'язків і прав. Автономність адвоката не можна розуміти в абсолютному значенні. Захисник завжди повинен був діяти відповідно до волі особи, що він представляє. Заявляти клопотання, проти яких заперечував останній, наприклад, про направлення

справи на дорозслідування, відмовляти в складанні скарги, навіть якщо адвокат вважав її необґрунтованою, а тим більше визнавати провину підсудного доведеною, адвокат не мав права.

Не можна не погодитися з Ю.І. Стецовським, який вважає, що досягнення істини в справі в такій ситуації ускладнено, оскільки заперечуючи інкриміноване діяння, підсудний фактично зіштовхувався із двома обвинувачами і залишався без захисника.

Адвокат повинен був, як і раніше, відраховувати кошти зі своєї зарплати у фонд колегії адвокатів. Розмір установлювався в сумі не вище 30% від гонорару, що надійшов у юридичну консультацію.

Ще до прийняття Положення 1962 р. відрахування від вступників становили 25% і мали чітке цільове призначення. Вони використовувалися в такий спосіб: 7% – оплата адвокатам щорічної відпустки; 4% – на потреби соціального страхування; 1,5% – на допомогу нужденним адвокатам; 2% – оплата праці адвокатів, що виступали за призначенням суду; 1% – підготовка стажистів і оплата викладачів на курсах підвищення кваліфікації; інші відрахування йшли на утримання Президії, завідувачів консультаціями, бухгалтерів, секретарів, друкарок і кур’єрів.

На той час винагорода адвокатів регламентувалася типовим положенням про оплату праці адвоката й типовою інструкцією про порядок оплати юридичної допомоги, яку адвокати надавали громадянам, підприємствам і організаціям 1965 р. Цими актами був установленний місячний максимум заробітку, що був невисоким. Адвокати швидко відпрацьовували заробіток і не були матеріально зацікавлені надалі надавати правову допомогу. Ця система оплати не сприяла розширенню юридичного обслуговування. З 1 липня 1975 р. діяло нове Положення про оплату праці адвокатів, що встановило мінімальний заробіток, підвищило межу місячного заробітку адвоката зі 180 до 220 руб., причому з огляду на обсяг роботи, складність і фінансовий стан колегії він міг підвищуватися на 50%, що сприяло підвищенню якості роботи адвокатів.

Серед новітніх положень, які регламентували діяльність адвокатів, було те, що з метою неупередженого розгляду справи адвокат не мав права бути захисником по справі, учасником якої була особа, з якою останній мав родинні зв’язки. За новими вимогами до членства у колегії приймались особи, які мали громадянство СРСР, вищу юридичну освіту, а також дворічний юридичний стаж. Однак під час прийому до колегії могли бути і виключення щодо осіб з дворічним стажем роботи на посадах, пов’язаних із юридичною діяльністю: такі претенденти повинні були пройти шестимісячне стажування у колегії адвокатів.

У процесі обговорення проекту Положення була наступна пропозиція якісного поліпшення адвокатури. Поряд з наявністю вищої освіти і стажу було встановлено правило, відповідно до якого кожні три роки оголошувався відкритий конкурс на заміщення 10% складу колегії. Але ця ініціатива законодавцем сприйнята не була.

Починаючи з 1968 р. почалось позитивне зростання кількості адвокатів з вищою юридичною освітою. У 1968 р. адвокатів – випускників юридичних вищих навчальних закладів – було на 15% більше порівняно з 1956 р. На початку 1970-х рр. цей показник збільшився до 80,5%, а деякі колегії були укомплектовані працівниками з вищою юридичною освітою у повному складі. Також слід відзначити тенденцію зростання кількості адвокатів – членів КПРС. В Україні 95% адвокатів мали вищу юридичну освіту, а 63% були членами партії.

Членство в колегії було добровільним, кожен член у будь-який час за власним бажанням міг вийти зі складу. Адвокати могли тимчасово залишати ряди членів колегії для заняття виборних посад. Добровільність є важливою ознакою, що підкреслює недержавний характер колегії адвокатів.

Положення передбачило підстави позбавлення статусу адвоката: непридатність, що виявилася під час виконання обов’язків адвоката; систематичне порушення правил внутрішнього розпорядку колегії адвокатів і несумлінне виконання обов’язків; одержання адвокатом грошової винагороди, крім юридичної консультації; здійснення провин, що ганьблить звання радянського адвоката; вчинення злочину.

Постанова президії колегії адвокатів про відмову в прийомі до членів колегії, що дорівнює виключенню з членів колегії, могла бути оскарженою у місячний строк від дня її винесення.

Вперше акт про адвокатуру передбачив заходи заохочення адвокатів за зразкове виконання ними своїх обов’язків, за тривалу і бездоганну роботу. До таких належали: подяка; грошова премія; нагородження коштовним подарунком.

Був скасований раніше наявний вид стягнення – відсторонення від роботи адвоката на строк до шести місяців. Якщо зауваження, догана і сувора догана не визнавалися дійовими заходами для покарання і перевиховання, то згідно з новим Положенням адвокат виключався з колегії. Положення передбачило строк давнини зачленення до дисциплінарної відповідальності. Стягнення не могло бути накладене, якщо від дня виявлення провини пройшло більше одного місяця і більше одного року від дня його вчинення. Якщо протягом одного року від дня накладення дисциплінарної санкції адвокат не вчинив нової провини, він уважався таким, що не притягався до відповідальності. Однак по клопотанню завідувача юридичною консультацією, загальних зборів адвокатів або громадських організацій могло бути дострокове зняття дисциплінарного стягнення з адвоката, що довів своє виправлення сумлінним відношенням до справи і бездоганним поводженням.

Наприкінці 50-х рр. – початку 60-х рр. ХХ ст. певне послаблення політичного тиску, відсутність атмосфери страху сприяли більш вільному формуванню та відстоюванню правової позиції адвокатів, більш ефективному захисту прав та інтересів громадян і організацій, які звернулися за юридичною допомогою. Були розширені права захисників у кримінальному та цивільному судочинстві, що означало

реальне збільшення можливості для реалізації права громадян на захист.

Однак влада, як і раніше, прагнула контролювати діяльність адвокатських органів, тому місцеві

органі юстиції продовжували проводити профілактичні «чистки», які мали на меті видалення соціально чужих елементів, а кадровий склад колегій прискіпливо відслідковувався.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Святоцкий А.Д. Учреждение и развитие советской адвокатуры: историко-правовой аспект: диссертация кандидата юридических наук: 12.00.01. Львов, 1986. 213 с.
2. Гуков А., Крючков В., Мыслид И. Каким должно быть положение об адвокатуре. Советская юстиция. 1960. № 3. С. 55–56.
3. Бойков А.Д. Проблемы эффективности судебной защиты: автореферат дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 1974.
4. Петрухин И.Л. О расширении защиты на предварительном следствии. Советское государство и право. 1982. № 1.
5. Анашкин Г.З. Адвокат: права и проблемы. Литературная газета. 1970. 7 января. № 2.
6. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. М., Юридическая литература. 1978. 173 с.